

Національний університет цивільного захисту
України
Кафедра соціальних і гуманітарних дисциплін

«Затверджую»
Завідувач кафедри СіГД
Полковник служби ЦЗ
О.В. Рябініна

«___» квітня 2019р.

ПОЛІТОЛОГІЯ
ТЕМА №3: «ПОЛІТИЧНІ РЕЖИМИ»

План

- 1.Поняття та сутність політичного режиму.
- 2.Типології політичних режимів.
- 3.Тоталітарні політичні режими.
- 4.Авторитарні політичні режими.
- 5.Демократичні політичні режими.
- 6.Трансформації політичного режиму в незалежній Україні.

Час проведення : 4 години

ПОЛІТИЧНІ РЕЖИМИ.

1. Політичний режим: поняття та ознаки.
2. Демократичний режим.
3. Тоталітарний режим.
4. Авторитаризм.

Як функціонує політична система, кому належить реальна політична влада в суспільстві, якими методами вона здійснюється, які об'єм і гарантії прав і свобод особистості, як співвідносяться і взаємодіють громадянське суспільство і держава? Для відповіді на ці питання в політології використовується поняття «політичний режим».

«Політичний режим» у вузькому сенсі - це система методів, способів і засобів здійснення політичної влади. У більш широкому плані це поняття включає всю функціональну характеристику політичної системи, сукупність інституційних, соціальних та ідеологічних елементів, що формують певний вигляд політичної влади. Саме політичний режим надає якісну визначеність політичній системі. Не випадково, тому, синонімічне використання понять: демократичний політичний режим - демократична політична система, тоталітарний політичний режим - тоталітарна політична система і т.д.

Разом з тим поняття політичний режим спільно з поняттями форма правління і форма державного устрою визначають характеристику форми держави. У цьому випадку «політичний режим» використовується як синонім «державного режиму», хоча очевидно, що перше поняття за своїм змістом набагато ширше другого, оскільки включає в себе методи і способи здійснення політичної влади не тільки з боку держави, а й з боку інших суб'єктів політики - політичних партій і рухів, громадських об'єднань і т.п.

Політичний режим визначається багатьма параметрами. Серед них найважливішими є:

- о ступінь участі народу у формуванні політичної влади;
- о гарантованість прав і свобод особистості та їх співвідношення з правами держави;
- о ступінь реальної участі народу в політичному житті, наявність механізмів прямої демократії;
- о характеристика реальних механізмів здійснення влади в суспільстві;
- о становище засобів масової інформації, ступінь гласності в суспільстві і прозорості державного апарату;
- о реальне співвідношення між законодавчою, виконавчою і судовою владою;
- о становище політичних партій, рухів, громадських об'єднань громадян у політичній системі; функціонування системи соціального представництва;
- о політичне та юридичне становище і роль у суспільстві силових структур держави (армії, поліції, органів державної безпеки і т.д.);
- о домінування певних методів (переконання, примусу тощо) при здійсненні політичної влади;
- о врахування інтересів меншості при прийнятті політичних рішень;
- о наявність механізмів політичної та юридичної відповідальності посадових осіб, включаючи самих вищих.

Емпіричне опис політичних режимів минулого і сучасності виявило б їх велика різноманітність і суттєві особливості. Однак це розмаїття укладається в три основні теоретичні моделі - демократичної, авторитарного та тоталітарного політичних режимів.

Поняття «демократія» означає, як відомо, «народовладдя». При всій багатозначності і невизначеності цього поняття можна виділити загальні ознаки демократії як сучасного конституційного ладу і режиму функціонування політичної системи:

- о визнання народу джерелом влади, сувереном у державі. Суверенітет народу виражається в тому, що він за допомогою виборів формує державну владу і бере участь в її здійсненні прямо (за допомогою референдумів, місцевого самоврядування, а також, головним чином, через обрані ним представницькі органи);

о періодична виборність і змінюваність центральних і місцевих органів державної влади, їх підзвітність виборцям;

о проголошення і реальне забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Особливе значення для повноцінного функціонування демократичної політичної системи має гарантованість прав громадян на участь в управлінні державою - виборчого права, права на створення політичних партій та інших об'єднань, свободи слова, думок, права на інформацію і т.п. ;

о прийняття рішень більшістю і підкорення меншості більшості при їх здійсненні;

о демократичний контроль суспільства над силовими структурами (збройні сили, поліція, органи безпеки і т.п.), використовуваними тільки за прямим призначенням і строго в рамках законів;

о домінування методів переконання, узгодження, компромісу; звуження методів насильства, примусу, припинення;

о реальне здійснення принципів правової держави, в тому числі принципу поділу влади.

Залежно від форми реалізації суверенітету народу демократія може бути підрозділена на пряму, плебісцитарну і представницьку.

Пряма демократія передбачає безпосередню участь громадян у процесі підготовки, обговорення та прийняття рішень. Історичним прикладом здійснення такої форми можна назвати античні полісні демократії. У сучасних умовах ця форма демократії зустрічається на рівні місцевого самоврядування, а також в діяльності різних невеликих колективів. До прямої демократії відносять також наділення обраних представників так званим імперативним мандатом, що передбачає обов'язок голосувати строго відповідно з наказом виборців.

Плебісцитарна демократія на відміну від прямої передбачає право громадян голосуванням прийняти або відкинути вже підготовлені урядом рішення. При цій формі участь основної маси населення в процесі прийняття рішення зведено до голосування (плебісциту).

Найбільш поширена в сучасних державах форма демократії - представницька демократія. Громадяни обирають до органів влади своїх представників, яких наділяють правом приймати рішення. Найчастіше представники отримують так званий вільний мандат, тобто право приймати рішення на свій розсуд, з урахуванням інтересів не тільки виборців свого округу, а й усієї країни в цілому. Домінування в сучасному світі представницької демократії обумовлено не тільки розмірами сучасних держав, а й, насамперед, складністю переважної більшості прийнятих рішень, що вимагають висококваліфікованого підходу. Однак там, де це можливо, в демократичному суспільстві широко практикуються і пряма і плебісцитна форми. Особливо це стосується рівня місцевого самоврядування, а також вирішення питань ціннісного характеру (наприклад: референдум в Італії в 1973 році з питання про право на розлучення, дискусії в ряді країн про аборти і т.п.).

Сучасну демократію зазвичай характеризують як плюралістичну. У даному випадку мається на увазі, що вона базується на різноманітті (плюралізм - від лат. Pluralis - множинний) суспільних інтересів (економічних, соціальних, культурних, релігійних, етнічних, групових, регіональних і т.п.) і форм їх вираження (політичних партій, громадських організацій, рухів і т.д.). Разом з тим плюралістичність сучасної демократії в концептуальному плані пов'язана з розумінням народу-суверена як сукупності безлічі груп - соціальних, професійних, етнічних, демографічних, територіальних, релігійних і т.п. Індивід як складова частина народу реалізує свою політичну суб'єктність через участь у різних групах інтересів. Політика сприймається як сфера міжгрупового взаємодії конкуренції, боротьби, компромісів, співпраці, а демократія - як форма правління, яка дозволяє різноманітним суспільним групам вільно виражати свої інтереси і знаходити в конкурентній боротьбі відображають їх баланс компромісні рішення. На держава при

цьому покладається відповідальність за нормальне функціонування всіх секторів суспільної системи і підтримку в суспільстві соціальної справедливості. Воно ж виступає в якості арбітра, який гарантує дотримання законів, правил гри у змаганні груп і не допускає монополізації влади.

Нормальне функціонування плюралістичної демократії можливе лише за наявності в суспільстві згоди щодо базових цінностей, при визнанні та повазі всіма учасниками політичного процесу основ існуючого державного ладу, демократичних правил гри, прав і свобод людини і громадянина, законів країни.

Теорія плюралістичної демократії не в усьому бездоганна. Її критики вказують на такі її слабкі сторони:

- У ній перебільшена ступінь групової ідентифікації громадян; їхньої участі в групах інтересів; в реальності така модель демократії не втягуватися більшість населення в політичний процес;

- Різні групи інтересів мають неоднакові ресурсами впливу, отже, не може бути гармонійної рівноваги інтересів суспільних груп;

- Плюралістична демократія консервативна, малоефективна, особливо при необхідності політичного реформування, оскільки для прийняття рішень вимагає широкого згоди всіх зацікавлених груп.

Тим не менше, вважається, що саме плюралістична теорія найбільш адекватно описує політичний режим сучасних західних демократій.

Характерні риси тоталітаризму:

- о ідеологізація всього суспільного життя при монопольному пануванні «єдино вірної» ідеології (класової, расової, націоналістичної), жорстоке придушення будь-якого інакомислення;

- о панування гранично централізованого політичного руху на чолі з масовою партією тоталітарного типу. Ця партія зростається з державою («партія-держава») і зосереджує всю повноту влади в суспільстві. Партія-монополіст стає ядром всієї політичної системи;

- о заборона на всяку політичну опозицію; панівна партія контролює створення і функціонування будь-яких громадських об'єднань;

- о тотальне маніпулювання суспільною свідомістю за допомогою всеосяжної системи пропаганди і агітації, формальної колективістської-демократичної мобілізації та мобілізувати участі (у виборах, маніфестаціях і т.д.), в політичній свідомості цілеспрямовано формується уявлення про єдність влади і народу;

- о монопольний державний контроль над економікою, засобами масової інформації, культурою, релігією і т.д. аж до особистого життя громадян, побутовими і навіть шлюбно-сімейними відносинами;

- о домінування в управлінні методів насильства, примусу, терору; наявність потужного апарату соціального контролю і примусу (служби безпеки, армія, міліція і т.д.). Сліпа віра і страх - головні ресурси тоталітарного управління;

- о гранична централізація державної влади, сакралізація (обожнювання) її носіїв, культ вождів.

Виникнення тоталітарних режимів було викликано рядом передумов. Серед них найбільш загальними вважаються складність переходу низки країн до індустріальної стадії розвитку при слабкості і неукоріненість демократичних інститутів, атомізація суспільства в результаті швидкого руйнування доіндустріальних соціальних структур та інститутів, нездатність правлячих еліт вирішувати проблеми модернізації з допомогою механізмів права і вільного ринку. Як зазначає І.Н.Рассоха, в кожному випадку роль і місце цих факторів, їх поєднання різні. Але їх успішне використання тоталітарістських силами стало можливим тільки в надзвичайних обставинах, близьких до національної катастрофи. Такими стали перша світова війна, а потім жорстокий світова економічна криза кінця 20-х років. Саме країни, найбільш сильно порушені історичними катаклізмами, виявилися в кінці кінців у владі тоталітарістських сил.

Залежно від пануючої ідеології та особливостей політичної практики тоталітарні режими поділяють на комунізм, фашизм і націонал-соціалізм.

Комунізм (соціалізм) став історично першою і класичною формою тоталітаризму. У ньому риси тоталітаризму представлені в найбільш повному вигляді. Разом з тим необхідно враховувати, що комунізм виріс із вікової мрії людства про загальну рівність, соціальної справедливості і розумно організованою суспільного життя. У комуністичній ідеології містяться гуманні, що мають загальнолюдський характер цінності. До того ж з середини 50-х років відбулася лібералізація цього режиму, і він майже не вдавався до масових репресій.

Фашистський режим вперше був встановлений в Італії в 1922 р У ньому тоталітарні риси були виражені не повною мірою. У державі впливові позиції зберегли король, аристократія, офіцерський корпус і церква. Італійський фашизм своєю метою проголошував не так радикальне будівництво нового суспільства, скільки відродження італійської нації і величі Римської імперії, встановлення порядку, твердої державної влади.

Націонал-соціалізм як реальний політичний і суспільний лад утвердився в Німеччині в 1933 р Це вельми консолідований тоталітарний режим, багато заимствуючий у радянського комунізму, зокрема форми організації тоталітарної партії і держави. Головною метою він проголошував світове панування арійської раси, для досягнення якого прагнув до крайньої мілітаризації і нестримної військової експансії, до геноциду в захоплених країнах і територіях.

Таким чином, головні відмінності основних різновидів тоталітаризму чітко виражені в їх цілях (відповідно: комунізм, відродження імперії, світове панування арійської раси) і соціальних перевагах (робітничий клас, нащадки римлян, німецька нація).

Необхідно мати на увазі, що тоталітаризм - це не тільки певна диктаторська політична система. Тоталітаризм як тенденція до заорганізованості життя суспільства, обмеження особистої свободи і підпорядкування індивіда державному і іншого соціального контролю в тій чи іншій мірі проявляється і в країнах Заходу, що робить боротьбу за вдосконалення демократії актуальною в будь-якому суспільстві.

Авторитарний політичний режим можна визначити як необмежену владу однієї особи чи групи осіб, не допускає політичну опозицію, але зберігає автономію особи і суспільства в внеполитических сферах.

Ознаки авторитарного режиму:

- о автократизм або невелике число носіїв влади (монарх, диктатор, військова хунта, олігархічна група);

- о непідконтрольність влади народу, звужені або зведені нанівець дії принципів виборності державних органів і посадових осіб, підзвітність їх населенню;

- о ігнорується принцип поділу влади, глава держави, виконавча влада домінують, роль представницьких органів обмежена;

- о монополізація влади і політики, недопущення реальної політичної опозиції і конкуренції (іноді відсутність різноманітних політичних інститутів може бути наслідком незрілості громадянського суспільства);

- о відмова від тотального контролю над суспільством, невтручання обмежене утручання у внеполитические сфери, насамперед в економіку;

- о в якість методів державного управління домінують командні, адміністративні, в той же час відсутня терор, практично не застосовуються масові репресії;

- о відсутня єдина ідеологія;

- о права і свободи особистості головним чином проголошуються, але реально не забезпечуються (насамперед, у політичній сфері);

- о особистість позбавлена гарантій безпеки у взаємовідносинах з владою;

о силові структури суспільству практично непідконтрольні і використовуються підчас в політичних цілях.

В останні десятиліття інтерес до авторитаризму зріс у зв'язку з тим, що аналітики розглядали в ньому певні реформаторські і модернізаторської можливості. Крім того, висувалися ідеї про те, що перехід від тоталітаризму до демократії легше здійснити через проміжний авторитарний режим. У такому випадку авторитаризм визначають як спосіб правління з обмеженим плюралізмом. Стверджують, що він цілком сумісний з економічним, соціальним, культурним, релігійним, а частково і з ідеологічним плюралізмом. Авторитарна влада має порівняно високу здатність забезпечувати політичну стабільність і громадський порядок, мобілізувати суспільні ресурси на вирішення певних завдань.

Однак авторитарний режим без масової підтримки і розвитку хоча б мінімальних демократичних інститутів навряд чи може бути інструментом прогресивного реформування суспільства. Тому можна, ймовірно, лише говорити про поєднання авторитарних і демократичних елементів при переході до демократії, про зміцнення влади при її підконтрольності громадянам. Досвід останнього десятиліття показує, що демократично орієнтуються авторитарні режими недовговічні і поступаються місцем демократії.

Література:

Основна:

1. Озеркин Д.П. Основы политологии: Курс лекций. - Ростов н/Д: "Феникс", 1996.
2. Мельник В.А. Политология: Учебник. - Мн.: Вышэйшая школа, 1996.
3. Політологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. О.В. Бабкіної, В.П.Горбатенка. – К.: Видавничий центр "Академія", 2002.
4. Політологія: Навч. посібник для вузів / Упоряд. та ред. М.Сазонова. –Харків. 1998.

Додаткова:

1. Бро Ф. Политология / Перевод с французского. - М., 1992.
2. Бурдые П. Социология политики. -М.,1993.
3. Гаевский Б. Философия политики. – К., 1993.
4. Зотов А.Ф. Политология как учебная дисциплина // Политология и современный политический процесс. М., 1990.
5. Бодуен Ж. Вступ до політології. – К., 1995.
6. Августин Блаженный. О граде Божием. - М., 1994.
7. Аристотель. Политика. - Сочинения: В 4-х т. - Т.3. - М., 1981.
8. Гегель Г.В.Ф. Философия права. - М., 1990.
9. Гоббс Т. Сочинения: В 2-х т. - М., 1991.
10. Маркс К., Энгельс Ф. Манифест Коммунистической партии. -Собр.соч.: Т.4.
11. Мясников О.Г. Субъекты политики. // Соц.-пол. журнал. - 1993. - №№ 5, 6.
12. Политический статус личности. // Соц.-пол. журнал. - 1992. - № 8.
13. Тард Г. Личность и толпа. - СПб, 1903.
14. Шестопал Е.Б. Личность и политика. - М., 1998.
15. Таккер Р. Политическая культура и лидерство в Советской России. От Ленина до Горбачева. // США: Экономика, политика, идеология. 1990. №12.